

2. Бугайко Т. Українська література в середній школі. Курс методики / Т. Ф. Бугайко, Ф. Бугайко. – К.: Рад. школа, 1962. – 392 с.
3. Державний стандарт базової повної середньої освіти. Характеристика освітніх галузей // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 2. – С. 60-62.
4. Ильина Т. Структурно-системный подход к организации обучения / Т. А. Ильина. – М.: Знание, 1972. – 96 с.
5. Лернер И. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М.: Знания, 1980. – 86 с.
6. Паламарчук В. Як виростити інтелектуала: Посіб. для вчителів і керівників шкіл / В. Ф. Паламарчук. – К.: Навч. книга. – Богдан, 2000. – 151 с.
7. Педагогическая энциклопедия: в 4 т. / [Глав. ред. И. А. Каиров]. – Т. 4. – М.: Сов. энциклопедия, 1968. – 912 с.
8. Рудницька О. Основи педагогічних досліджень. Навчально-методичний посібник / О. П. Рудницька, А. Г. Болгарський, Т. О. Свистельнікова – К., 1998. – 193 с.
9. Ситченко А. Л. Аналіз епічного твору у 5-му класі. Посібник для вчителів / А. Л. Ситченко, Н. М. Огренич. – Миколаїв, 2007. – 156 с.
10. Ситченко А. Методика викладання літератури: Термінологічний словник / А. Л. Ситченка, В. І. Шуляр, В. В. Гладишев. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2008. – 132 с.
11. Унт И. Повышение эффективности методов самостоятельной работы учащихся. / И. Э. Унт. // Проблемы методов обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Педагогика, 1980. – С. 133-137.
12. Усова А. Психолого-дидактические основы формирования в учащихся научных понятий / А. В. Усова. – Челябинск: Изд-во Челябинского гос. пед. ин-та, 1979. – 86 с.

УДК 821.161.2:82-316.6

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ 60-Х РР. ХХ СТ.

Даниленко Л. В., здобувач

Запорізький національний університет

У статті зіставлено художнє осмислення образу Кирила Розумовського в романах М. Лазорського “Гетьман Кирило Розумовський” і Р. Чумака “Бране Поле”.

Ключові слова: історична постать, Гетьманщина, Кирило Розумовський, інтерпретація, ідеологічне втручання, національна свідомість.

Даниленко Л. В. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА КИРИЛЛА РАЗУМОВСКОГО В УКРАИНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ 60-х гг. XX в. / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье сопоставлено художественное осмысление образа Кирилла Разумовского в исторических романах М. Лазорского “Гетьман Кирило Розумовський” и Р. Чумака “Браное Поле”.

Ключевые слова: историческая личность, Гетманщина, Кирилл Разумовский, интерпретация, идеологическое вмешательство, национальное сознание.

Danylenko L. V. FICTION INTERPRETATION OF KIRIL RAZUMOVSKY IN UKRAINIAN HISTORICAL NOVELS 60 WORKS XX CENTARY / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The author compares two artistic images of Kiril Razumovsky represented by M. Lazorsky in his novel “Hetman Kirill Razumovsky” and by R. Chumack in his novel “The Field of Battle”.

Key words: historical figure, Hetmanate, Kirill Razumovsky, interpretation, ideological influence, the national consciousness.

У 60-х рр. ХХ ст. в українській літературі з'явилися два твори, в яких висвітлювалися життя й діяльність останнього гетьмана України Кирила Розумовського Це роман-хроніка М. Лазорського "Гетьман Кирило Розумовський" (1961 р.) та роман Р. Чумака "Бране Поле" (1969 р.). Прагнення і вчинки героя, його місце в історичному процесі неоднозначно трактувалися письменником-емігрантом і "соцреалістичним" автором. М. Лазорський, письменник українського зарубіжжя, активно пропагував національну ідею, відображаючи болючі сторінки української історії. Натомість Р. Чумак, як соцреалістичний автор, наслідував трактування радянської історіографії, цілком підпорядковувався ідеологічним канонам. Художня інтерпретація одного й того ж історичного періоду й діяльності історичної постаті з різних ідейних позицій письменників привертає особливу увагу.

На сучасному етапі в українській літературознавчій науці активно вивчається роман М. Лазорського "Гетьман Кирило Розумовський". Інтерпретацію національного минулого у творі подано в докторській дисертації Л. Ромашенко. Дослідниця висвітлила мотиви та образи роману, які стали актуальними для новітньої історичної прози й зазначила, що у відображенні епохи важливу роль відіграє "духовна атмосфера часу" [4, с. 418].

О. Кирилова дослідила художнє відтворення образу К. Розумовського в романі-хроніці М. Лазорського в зіставленні з історіографічним матеріалом і вказала, що письменник "не переоцінює ні ... діяльності, ні ... особи гетьмана" [2, с. 224].

Вивчаючи історичне тло в романі Р. Чумака "Бране Поле", М. Сиротюк вказав, що гетьманування Кирила Розумовського на Лівобережній Україні письменник інтерпретував "скупю, ощадно, ніби навмисно приберігаючи сили й снагу для художнього втілення важливих соціальних процесів, пов'язаних із закріпаченням селян, особливо ж козацтва" [6, с. 179-180].

Сьогодні залишається актуальною проблема художньої інтерпретації історичного періоду Гетьманщини, діяльності Кирила Розумовського, його феномен і трагедія.

Отож мета статті – зіставити різну за ідейним спрямуванням репрезентацію образу останнього гетьмана України в романах М. Лазорського "Гетьман Кирило Розумовський" і Р. Чумака "Бране Поле". Для цього ставимо такі завдання: дослідити засоби художньої інтерпретації образу Кирила Розумовського; розглянути висвітлення образу в синтезі історичної й художньої правди; пояснити, що осмислення історичної постаті залежало від позиції авторів – національно-свідомого та ідеологічно-заангажованого.

У романі М. Лазорського використано багатий історичний матеріал про життєвий шлях Кирила Розумовського. Відтворюючи дитячі літа героя, автор не стільки констатував факти, скільки заглибився в пояснення його переживань. Молодший син Наталії Розумихи захоплюється козацтвом, кмітливий у поглядах на життя: "Ляхи запрягли нас у ярмо, живуть з нашої праці, а москвини, як сарана, лізуть до нас, заводять панщину, виганяти треба" [3, с. 66]. Письменник художньо простежив формування характеру безпосередньої розумної дитини, якій доля подарувала щасливий випадок – завдяки успіхам брата потрапити в коло придворної знаті. Відповідно до історичної правди згадується навчання Кирила в Петербурзі, подорож по Європі з графом Тепловим. Побіжно висвітлено його призначення президентом Російської Академії наук, одруження з Катериною Наришкіною. Автор не заглибився в розкриття періоду молодості Кирила Розумовського. Про формування його характеру після від'їзду з рідного села Лемешів, про вплив середовища Петербурга, Європи, стосунки з придворними, друзями й родичами можна лише здогадуватися з коментарів інших персонажів.

Обрання Розумовського гетьманом України зображено крізь критичне сприйняття дійсності. Звернено увагу на обурення в козацькому середовищі з приводу ігнорування Розумовським виборів у Глухові, де він був представлений єдиним кандидатом. Козацька старшина зрозуміла, що гетьманство – то лише "порожня прикраса молодому презесу наук у додаток до пишних московських регалій" [3, с. 213].

М. Лазорський детально відобразив вишуканість життя Розумовського в Батуринському палаці, де проводилися бали, концерти, театральні вечори. Акцентовано увагу на інтересах гетьмана: він мав власну картинну галерею, бібліотеку, музей рідкісної зброї, порцеляни й манускриптів. Описуючи стосунки гетьмана з дружиною Катериною Наришкіною, автор зосередив увагу на взаємоповазі, не вдавшись до розкриття інтимних переживань. Наголошено, що пошлюбили

молодих із веління імператриці Єлизавети. Згадується кохання юного Кирила з версальською панною Єленою. Ті стосунки налякали саму царицю, тому швидко Розумовському була знайдена пара. Будучи одруженим, Кирило дізнався, що його Єлена – то маркіза Дентевіль-Орлик із відомого українського роду Орликів, ворожого Московії. В інтерпретації потягу Розумовського до вишуканого життя й дотримання регламентованості в сімейних стосунках не помітно авторського осуду, лише констатовано факти.

Суть відновлення гетьманату й ролі в ньому Кирила Розумовського відповідає історичній правді. В історіографії існує думка про те, що російська цариця не могла щиро прагнути визнання державної незалежності України. “Швидше за все, – вважав В. Гітін, – то була гра, що мала за мету створити такий собі ерзац українсько-козацької державності, котрий був би зовні схожий на дещо справжнє, дієздатне, могутнє...” [1, с. 291]. Автор критично осмислив поведінку Розумовського, зосередив увагу на його необізнаності суттю справ в Україні, надмірній сліпій довірі царській владі. Малолітнім вивезений із Гетьманщини, вихований петербурзькими та європейськими вчителями, живучи в розкоші, Кирило щиро захоплювався “підкуванням” московського царизму про Україну. Був переконаний, що “його край – щаслива Аркадія, що про той рай все дбала й нині дбає тільки Московщина й що йому, гетьману, доведеться тут тільки підтримувати той твердий петербурзький лад...” [3, с. 315]. Лише приїхавши в Гетьманщину, він “із жадливою гіркотою побачив неправду” [3, с. 315]. Вразили злидні, нечуване здиство московського війська, що стояло постоем у всіх поселеннях, хазяйнування московських адміністраторів у суді, церкві, війську, освіті.

У відтворенні діяльності гетьмана більше уваги відведено психологічному моделюванню образу. На перший план виведено переживання й болісні зміни в поглядах і переконаннях Кирила Розумовського. Він підтримує скривджений народ і розуміє прагнення козацької старшини “спекатися московської опіки за всяку ціну” [3, с. 315]. Обізнаний із політичною ситуацією минулої доби, М. Лазорський дав глибоке пояснення позиції гетьмана, загострив увагу на його намірах, які пізніше привели до провалу. Запровадження родового гетьманату, якого домагався Розумовський, не було здійснено, хоча для цього склалися певні умови. Автор назвав Кирила Розумовського “людиною м’якої вдачі”, “кепським ерудитом в політичних казусах” [3, с. 316]. Змінити ситуацію в Україні він не зміг, трагічно втративши останні можливості, разом із тим нажив ворогів. Йдеться про наївні мрії Розумовського, “скористати з своєї імпазантності першої людини в Гетьманщині” [3, с. 315] і, покладаючись на допомогу Москви, залишити Січ під своїм регіментом, перешикувати козацькі полки, скасувати експлуатацію селян. Письменник увиразнив політичну й моральну слабкість Кирила Розумовського у володінні ситуацією, що складалася в січовому війську, укрупнив його гнівний осуд виступу уманського полку проти уніатів. Гетьман переконаний, що за український народ і церкву заступиться московська держава і не осмислює, що “в оборону своєї землі стали кращі з кращих”, “золоті душі” [3, с. 323]. Кирило Розумовський стоїть осторонь подій, які спричинили козацькі збройні виступи, його турбують лише вказівки московської сторони та власний спокій: “Чи правду колотиться козацтво, чи, може, хто під’южує на шкоду мені...” [3, с. 350]. Зображено опікування Кирила Розумовського освітою та культурою в Гетьманщині, зокрема намірами відкрити вищу школу в Батурині. Звернено увагу на свідоме осмислення гетьманом краху свого задуму, бо знав, що “Москва не хоче по сусідству освіченого козацького народу, це їй не з руки, небезпечно...” [3, с. 367].

Моделюючи постать Кирила Розумовського, письменник приховав деякі відомості, зокрема не опрацював факти активної участі гетьмана в двірцевому перевороті проти царя Павла III, після чого Катерина II посіла престол. У контексті твору про ці події гетьман знає з чуток і обговорює їх лише наодинці з братом Олексієм та й то пошепки.

М. Лазорський акцентував увагу на невпевненості в деяких вчинках Розумовського, на усвідомленні залежності від Москви. Відповідно до історичної правди художньо вмотивовано залежність життєвої долі Кирила Розумовського від політики царизму, зображено сліпе сприйняття гетьманом указу імператриці Катерини про скасування гетьманщини. На тлі протестів у середовищі січового війська, яке сподівається будь-що виборювати волю з-під московського ярма, привертає увагу вимушена покірність Розумовського.

У зіставленні художнього матеріалу з фактичним помітна правдивість розкриття образу Кирила Розумовського, виважене висвітлення суперечливих сторін його діяльності. В інтерпретації

характеру історичного героя у взаємозв'язку із суспільними й особистими проблемами, художньо оприявлено його внутрішній світ, почуття, прагнення шляхом психологічного аналізу. Важкі переживання відтворено через моделювання емоційного психопортрета: "...Став він відлюдком якимсь, втратив назавжди смак до життя, зігнувся і швидко зістарівся" [3, с. 405]. Стан душі Кирила Розумовського в момент переосмислення втрати не лише влади, а й честі віддзеркалює істинні моральні якості, біль звичайної людини, яка рятується в середовищі сім'ї. Відтворюючи подальше життя героя, письменник акцентував увагу на його постійній внутрішній боротьбі. Переживаючи біль приниження, втрачаючи життєві сили, Розумовський усе ще надіється на відновлення Гетьманщини. В останні дні життя екс-гетьман вболіває за нездійснену справу: "Я лагодився говорити з імператором у Полтаві, у Полтаві про гетьманат, про зламану нашу волю. Боже! Покріпи мене в силах!" [3, с. 586].

У романі-хроніці М. Лазорського детально описано життєвий шлях Кирила Розумовського, увиразнено трагедію широї, розумної особистості. На прикладі його діяльності оприявлено принизливе ставлення Москви до України, неповагу до цінностей, прагнень і можливостей українців. Загострення почуттів, інтриги глибоко відображають характер персонажа, його внутрішній світ.

Р. Чумак у "Браному Полі" Кирила Розумовського змодельював на основі досліджень радянської історіографії. Особливу увагу звернено на компрометуючий факт біографії героя – призначення його президентом Петербурзької Академії наук. Письменник увиразнив надуманість указу Єлизавети про надання високої посади молодшому братові свого таємного чоловіка. Детально описано подію представлення вісімнадцятилітнього президента перед академіками й професорами. Ситуацію критично оцінено через сприйняття Михайла Ломоносова: "Мине час, і нашим внукам буде незрозуміло, що на пост президента академії призначено вісімнадцятилітнє хлоп'я, яке недавно випустило з рук указку..." [7, с. 358].

Радянська історична наука твердила, що Кирило Розумовський "сприяв зміцненню станових справ і привілеїв української козацької старшини, збагаченню і перетворенню її поміщиків-кріпосників" [5, с. 5-6]. Тож історичні події Р. Чумак відтворив крізь призму викриття системи управління в Україні, а гетьмана зобразив у центрі махінацій із розподілом землі та маєтків. Трагування несерйозності вчинків, безвідповідальності в підписуванні документів, потягу до розкішного життя спрямовано на негативне розкриття діяльності історичної постаті: "В гарячу жнивну пору гетьману Кирилу Розумовському було нудно, він рвався у велелюдний, веселий Петербург, писав сльозливі листи канцлеру Бестужеву-Рюміну, братові, її імператорській величності Єлизаветі Петрівні, щоб дозволила покинути нудну українську столицю..." [7, с. 408]. Засуджено будівництво Батуринаського палацу. Для соцреалістичного твору така інтерпретація подій оправдана, адже зображення класової нерівності залежало від інтересів основних верств суспільства, в цьому випадку поневоленого селянства. Автор активно взявся до художнього викриття надмірного багатства в гетьманському середовищі, не заглиблюючись у відтворення освіченості й глибоких розумових здібностей Кирила Розумовського, його прагнень до розбудови України, підтримки культури й освіти. Це привело до художнього спотворення образу.

М. Лазорський і Р. Чумак, інтерпретуючи образ Кирила Розумовського, окреслили його життєвий шлях, соціально-політичні й родинні контакти, внутрішній світ, вдачу, риси зовнішності. Однак письменники по-різному висвітлили позицію гетьмана щодо розбудови України і вплив на соціальне становище козацтва. М. Лазорський, констатуючи злети й падіння історичного діяча, заглибився в його психологію, увиразнив переживання, відтворив національне самовизначення, духовну стійкість та вірність Україні. Р. Чумак безкомпромісно визначив помилки гетьмана, що привели до класового розшарування в козацькому середовищі, дотримався заідеологізованих перекручених історіографічних розвідок щодо причетності Розумовського до закріпачення селян. У романі М. Лазорського художня інтерпретація образу Кирила Розумовського без деформацій відповідає історичній правді. Відтворення образу історичного героя в романі Р. Чумака, хоч і спрямоване на розкриття перипетій минулого, все ж підпорядковано вимогам соцреалізму. Тому трансформування історичної правди в художню зазнало викривлень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гітін В. Орден козацького лицарства / Валерій Григорович Гітін. – Харків: Торсінг плюс, 2008. – 352 с.
2. Кирилова О. Тематично-проблемна своєрідність історичної діалогії Миколи Лазорського (“Гетьман Кирило Розумовський”, “Патріот”) / О. Кирилова // Історико-літературний журнал. – 2007. – № 14. – С. 220-228.
3. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський: Роман-хроніка 18 віку / М. Лазорський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1961. – 752 с.
4. Ромащенко Л. Інтерпретація національної історії в українській прозі ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття ступеня д. філол. н.: спеціальність 10.01.01 “Українська література” / Людмила Ромащенко. – К., 2006. – 40 с.
5. Радянська енциклопедія історії України / [відповід. редакц. А. Д. Скаба]: у 4 т. – Т. 1. – К.: Гол. редакція Української радянської енциклопедії, 1969. – 547 с.
6. Сиротюк М. Живий перегук епох і народів / Микола Сиротюк. – К.: Дніпро, 1981. – 248 с.
7. Чумак Р. Бране Поле: роман / Роман Чумак. – К.: Радянський письменник, 1969. – 430 с.

УДК 821.161.2-09:94

ВИМИСЕЛ ТА ДОМИСЕЛ (ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ ПРАВДИ)

Дудніков М. О., к. філол. н., доцент

Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “КНУ”

Стаття присвячена вивченню таких літературознавчих понять, як вимисел та домисел. Проаналізовані антиномічні судження літературознавців, письменників та істориків стосовно вимислу та домислу. Представлені різні погляди на історичну та художню правду.

Ключові слова: вимисел, домисел, історична правда, художня правда, істина, правдоподібність.

Дудников Н. А. ВЫМЫСЕЛ И ДОМЫСЕЛ (К ПРОБЛЕМЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРАВДЫ) / Криворожский педагогический институт ГВУЗ “КНУ”, Украина.

Статья посвящена изучению таких литературоведческих понятий, как вымысел и домисел. Проанализированы антиномичные суждения литературоведов, писателей, историков касательно вымысла и домисла. Представлены различные научные взгляды на историческую и художественную правду.

Ключевые слова: вымысел, домисел, историческая правда, художественная правда, истина, правдоподобие.

Dudnikov M. O. FICTION AND CONJECTURE (THE PROBLEM OF HISTORICAL AND LITERARY TRUTH) / Krivorozgian Pedagogical Institute SHEI “KNU”, Ukraine.

The article investigates such literary notions as fiction and conjecture. Antinomian judgments of literary critics, writers, historians concerning fiction and a conjecture are analyzed. Special attention is given to the different scientific views on the historical and literary truth.

Key words: fiction, conjecture, historical truth, literary truth, true, authenticity

Процес звернення до минулого цілком закономірно потребує інтуїтивного відчуття, яке супроводжується авторською фантазією та уявою, воно дозволяє письменнику відтворити картини минулих часів. Причому, фантазування та уявлення не повинні вступати у протиріччя з духом епохи. При написанні історичних художніх творів автоматично виникає проблема, яка стосується вимислу та домислу, – важливих складових будь-яких художніх історичних творів.

Витоки розмов про роль вимислу й домислу в літературі простежуються з часів Арістотеля. Мислитель розглядав мистецтво не як наслідування, копіювання, точне відтворювання, а як вид творчості, яка моделює не лише те, що є чи було, але й можливе в житті, тобто “життя в реальності і життя в вірогідній можливості” [2, с. 655].